

Mileta BOJOVIĆ*

АРХИТЕКТА RANKO RADOVIĆ I CRNA GORA

Apstrakt: Rad je usmjeren na odnos Ranka Radovića prema prirodnom i izgrađenom prostoru koji je formirao u Crnoj Gori, u Martinićima, rodnom selu svog oca. Na tim temeljima je kao arhitekta, doktor nauka i profesor savremene arhitekture gradio koncepte prostornog planiranja i arhitekture koji su bili neprimjenjivi u uslovi-
ma potrošačkog društva, potenciranog tridesetogodišnjom tranzicijom od samoupravnog socijalizma do liberalnog kapitalizma. Program koji je, kao ministar uređenja prostora, predložio Crnoj Gori bio je zasnovan na ustavnim opredjeljenjima — ekološkoj državi i održivom razvoju. Dugogodišnji „negativni odbir ljudskog faktora” i promjena sistema vrijednosti učinili su taj program „nerealnim”.

Ključne riječi: korijeni, Martinići, prostor, ekološka država, održivi razvoj, kulturne potrebe, ljudski faktor, negativni odbir, potrošačko društvo, potrošnja prostora

Idealni gradovi moraju imati i idealne građane, drugačije ne može biti — ali kako ih pronaći i gde ih pronaći?

Bogdan Bogdanović,
Krug na četiri ćoška, str. 18.

O teoretskom i projektantskom radu arhitekta Ranka Radovića napisan je veliki broj naučnih radova, među kojima su najcjelovitiji radovi profesorke Ljiljane Blagojević, doktorke nauka, koja je, do nazad par godina, predavala savremenu arhitekturu na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu.

* Mileta Bojović, vanredni član CANU

Ovaj rad je usmjeren na međuodnose Ranka i Crne Gore koji do sada nijesu posebno obrađivani.

Sticajem srećnih okolnosti i odlukom roditelja, Ranko i Rajko, blizanci, rođeni su 18. avgusta 1935. godine u Podgorici. Dva mjeseca kasnije počinju njihova putovanja po svijetu, zajedno s roditeljima — prvo Beograd, odnosno Dorćol, zatim Pariz i Sorbona.

Ranko je svoju prvu inicijaciju i pronalaženje svog mjesta na ovom svijetu u koordinantnom sistemu zemlje i kosmosa doživio ispred „bijele kule Radovića u gizdavo selo Martiniće”. Ranko to opisuje u svojoj pristupnoj besjedi u Dukljanskoj akademiji nauka i umjetnosti, 29. februara 2000. „Pre tačno 60 godina spavali smo, naš otac Milan, moj brat Rajko i ja pod zvezdama u njegovom, u našem selu, ispred kame- ne kuće, skromne i utihle, delo ruku lokalnih graditelja po iskustvu i po arhetipu naših komšija i seljana, majstora... Zatim sam celoga života tražio neumorno, *sine lassitudinae*, te gizdave gradove i sela, ljude, belinu duha, sjaj arhitekture i njene kule, od Dorćola u Beogradu do Sorbone u Parizu, od lavirintskih ulica staroga Eda, današnjeg Tokija, do Brijega od Morače. [...] Evo me, dakle, danas ovde i pred vama, ukorenjen u ove slike i pejzaže, ali tim više slobodan i nameran da se arhitekturi obratim... Kako stvoriti i čuvati arhitekturu, gde je tražiti? Najpre, tamo gde postoji zajedničko osećanje sveta i vrednosti, onaj čuveni *sensus communis* o kome tako jasno govori Agneš Heler, tamo gde je priroda deo istorije i održivog razvoja, a ne javni resurs za privatne ciljeve i pojedinačno bogaćenje”. Besjedu završava citirajući Mišela de Montenja: „Ko nema luku ka kojoj će da brodi / neće nikada imati ni vetar”.

Rankova luka, ta referentna tačka, taj nulti kolometar, nijesu se mijenjali tokom svih njegovih putovanja i traženja po svijetu.

Druga Rankova inicijacija, posvećivanje i uvođenje u svijet arhitekture, desila se opet u Martinićima, u kući kuma Saveljića.

„Video sam mnogo soba putujući po svetu i po knjigama, ali me je najviše obradovala i naučila velika soba našeg kuma Saveljića, jednostavnog seljanina u crnogorskom selu Martinići, do kojeg se stiže tek što se napusti Spuž i okrenu leđa plodnoj i ozeleneloj dolini reke Zete, penjući se u Brda.

Njegova je soba prostrana, bez mnogo nameštaja, bez ukrasa i bez suvišnosti. Kreveti od jedrog drveta postavljeni su duž čistih, belih zidova.

Središnji prostor ostao je tako slobodan, podložen promenama i stalno drugačijoj upotrebi tihih ukućana. Plafon u dugim talpama, taman i matiran, spušten do podignute ruke. Pod se žuti, ali ne od boje, nego od jasnoće drveta.

Četiri su jednostavne stolice u sobi. Uspravne, sa strogim naslonima, pune dostojanstva. One beleže veliko ogledalo između dva mala prozora, otvorena prema dolini i sa drvenim kopcima koji su neprijatelji i letnje žege i vetra sa kišama. Umesto stola — nepresušna škrinja naslonjena je na zid. Ona je veliki znak porodičnog blaga, skrovište tkanja i dugih bdenja, okrilje i vezenja i snova! U jednom velikom ramu bezbroj porodičnih fotografija sakupljaju vreme još od prvih fotografa stare Podgorice. To je freska porodičnog kontinuiteta u kojoj veličine slika i figura nepogrešivo izražavaju značaj i ljubav koju je svako od nas stekao ovde u domaćinovoj sobi i sećanju. Boje su sobe svedene i samo jarke pokrivke nadgledaju krevete kao cveće polja. [...] Sem dostojanstva i svrshodnosti, u ovoj sobi živela je i nedvosmislena lepota, pečat jednostavnog, duh istine, sjaj skromnosti zbog koje je i bila toliko raskošna. [...] Naše se današnje sobe polako pretvaraju u skladišta nameštaja i skladišta taštine. One više ne žive zbog i radi nas, mi sada počinjemo postojati zbog soba! [...] Nisu zbog toga ovi redovi o sobi našeg kuma Saveljića romantičarska nostalgija za „prošlim”. Oni su pre žudnja za istinskom arhitekturom, koja ne razume granice vremena i ne priznaje privilegovane sredine. Budućnost je arhitekture, budućnost je naših soba svuda gde je bit života iznad skupog dekora.”

Ovaj tekst o sobi kuma Saveljića možemo smatrati Rankovim programskim manifestom za savremenu arhitekturu — svjetsku, ali prije svega crnogorsku.

Imao sam sreću i prednost da se rodim i odrastem u jednoj takvoj sobi i kući i da budem obilježen njenom jednostavnošću, ljepotom, skromnošću i istinitošću. Trudio sam se da tu prednost koristim razmišljajući, projektujući i radeći prostorne i urbanističke planove. Koliko uspješno, nije uvijek zavisilo samo od mene.

UPOZORENJA I PROGRAM

Dosljedan svojoj upisanosti, ukorijenjenosti u Martiniće i u Crnu Goru, Ranko se odazivao na svaki poziv kad je trebalo pomoći Crnoj Gori, bilo kao član Dukljanske akademije nauka i umjetnosti ili kao

ministar održivog razvoja i uređenja prostora 2002. godine. Bio je to period odmakle tranzicije, kad je trebalo formirati kritičnu intelektualnu masu za obnovu državnosti i zaustaviti napad na prostor, prirodni i stvoreni, koji se uveliko zahuktavao.

Prihvatio je pozive i ponudio Crnoj Gori svu svoju složenost i raznolikost koje je pažljivo gradio čitavog života i sva stečena znanja i iskustva od Francuske i Sorbone, do Finske i Japana.

Bio je to period kada smo jugoslovensku parolu — čovjek je naše najveće bogatstvo — bili već zamijenili drugom — prostor je naše najveće bogatstvo, rizikujući da potrošimo i prostor kao što smo to uradili s ljudima i Jugoslavijom. Mnogo je onih koji jurišaju na prepoznata i označena najveća bogatstva.

Imali smo upozorenja šta nas čeka na kraju tunela: sociološke analize i kritike kapitalističkog društva, grada, prostora i potrošačke civilizacije. Obradili su to i Markuze i Lefevr sa svojim saradnicima i studentima prije 60 godina. Vjerovali su da je jugoslovenski samoupravni socijalizam najbolji put za izlaz iz kapitalističke krize ličnosti, grada i prostora. (Ovo, između ostalog, dovodi u pitanje obrazovni sistem, posebno za arhitekte. Gdje je bila urbana sociologija da nam to predoči i da nas nauči.) Mogli smo, odnosno, morali smo znati da nas započeti procesi vode istrebljenju, ovoga puta — prostora.

Kao odgovor na zatečenu situaciju, Ranko nam nudi, kao ministar, program svog angažovanja, utemeljen na ustavnoj definiciji Crne Gore kao ekološke države i civilizacijskom opredjeljenju za koncept održivog razvoja.

„Osnovni princip održivog razvoja je živeti ekonomski i socijalno, napredovati kulturno i prostorno, tako da za buduće vreme i generacije ostavimo unapređene vrednosti koje smo sami nasledili, i prirodu i bogatstva. Održivi razvoj je filozofija novog načina života i racionalnog gazdovanja dobrima [...] tolerancije i visokih ciljeva humanističke kulture usred epohe u krizi, koja ima neslućena sredstva i zamagljene ciljeve, gdje prevladavaju radikalni potrošački modeli.”

PRAVILA I OGRANIČENJA

Svjestan je opšte krize, odnosno nedostatka progresivnih društvenih projekata i opasnosti da proklamovani ciljevi ostanu puka deklaracija, čak ni želja, nego šareni paravan za neupućene.

„Na kraju (navodi R. Radović) postoji realna opasnost da veliki i isključivi koncepti bogaćenja na račun prirode i njenih resursa, dalje neravnoteže društvene raspodele i demografije, bitno smanjene solidarnosti i potpuno neprirodne distribucije dobara i bogatstava, mogu dovesti u pitanje i celu civilizaciju XXI veka...”

Bio je to pravi čovjek na pravom mjestu, nažalost, pokazaće se uskoro — u pogrešno vrijeme.

PREDUSLOVI

Da bi uspio da pokrene proces prevazilaženja ograničenja i realizacije ciljeva bilo je neophodno da i mi u Crnoj Gori imamo razvijene kulturne potrebe (a ne samo potrebe pukog preživljavanja) (Heler, 1981) i suštinski prihvatimo ciljeve i ambicije o očuvanju i unapređivanju prirodnog i stvorenog prostora, a u cilju dobrog življenja svih njenih građana.

Trebalo je da i mi znamo ili da se češće podsjećamo čemu nas je učio Aristotel — da „Polisi/države/gradovi nastaju iz nužde, ali opstaju zbog dobrog življenja njenih građana”, kao i to da je „arhitektura vidljivi znak običaja, načina života jedne nacije, njenih ukusa i tendencija, i možda više nego sve druge umjetnosti, ostavlja trajni trag intelektualnog stanja naroda, njegove vitalnosti, energije ili njegove dekadencije” (Viollet le Duc, 1872). Što se tiče saznanja iz istorije ideja i nauke o gradu i prostoru, pošto je Aleksandrijska biblioteka, kao i sama ideja o biblioteci svih saznanja propala, uništena od strane hrišćanskih poglavara i fanatika, preostaje nam da vjerujemo u „reinkarnaciju” i ideja i zakonitosti — počev od Grka pa do danas.

Ipak, glavni razlog neuspjeha, odnosno nerealizovanja predloženog programa ekološke države i održivog razvoja Crne Gore treba tražiti u „ljudskom faktoru” — njegovoj suprotstavljenosti postavljenim ciljevima i nedostatku pretpostavljenih potreba.

Istorija „negativnog odbira” u Crnoj Gori je duga: zatvorenost male sredine i siromaštvo uvijek su tjerovali ljude iz Crne Gore (odlazili su najsposobniji); pogubni su bili i lažni ponos i nerealne ambicije dinastije i njenog kralja koje su trošile nemilice crnogorske borbe — na Bregalnici, Skadru, Mojkovcu; idealizovali smo i opjevali pobjede da bi sakrili pogrešne odluke i njihove tragične posljedice. Pogibija crnogorskih dobrovoljaca iz Amerike (njih 389) ispred Medove, na dan Mojkovačke bitke (06. 01. 1916), tragična je opomena da je teško promijeniti započete

sudbinske tokove i već donijete odluke velikih sila za koje Crna Gora nije znala, ili nije htjela da zna. Zaludne su bile velike pobjede i žrtve boraca i dobrovoljaca.

Prisilne i ubrzane progresivne promjene, nametnute od prosvijećenog apsolutizma/apsolutiste ili samoupravnog socijalizma, gdje su zajednički interesi iznad pojedinačnih, znaju biti složene i bolne. Tada nam neće smetati što nam je pretežno iskustvo seljačko, a ne palanačko ili urbano. Naprotiv.

Te velike istine Ranko je znao kao profesor, a kao ministar ih je ubrzo doživio „na terenu”, potencirane tranzicionim bojama starim ne petnaest ili trideset nego više od sto godina.

Za optimiste ostaje odgovor na pitanje koje je postavio profesor Bogdan Bogdanović — gdje pronaći idealne građane — vjerujem da su oni među nama, istina u manjini, sklonjeni i možda ne baš idealni, ali pravi građani. Promjenom sistema vrijednosti u vođenju „kadrovske politike” biće oslobođeni „nepodobnosti” i stavljeni na „spisak uspješnih”.

Ranko se, nažalost, nije mogao oduprijeti bujici „slobodnog protoka ljudi, roba i novca” niti je mogao čekati da poplava prođe da vidi posljedice koje je mulj i otpad napravio u prostoru i arhitekturi i da osmišljava strategije oporavka.

Odolijevajući iskušenjima i prijetnjama, Scile i Haribde, rezignirano i uslovno izjavljuje: „Niti sam ja za vas niti vi za mene”, da bi se ubrzo potom vratio u toplinu doma i porodice. Preminuo je dvije godine kasnije, 15. februara 2005. godine.

OSTAJU PITANJA

Svima nama, a posebno kolegama koji se bave prostorom, nameće se (neophodna) zapitanost da li bi Ranko, da je ostao u Crnoj Gori, umilostivio Boga da nam vrati sposobnost da razlikujemo dobro od zla, istinu od laži, Boga od crkve i partije; da li bi nas naučio da je zlo mnogo vitalnije, borbenije i agresivnije od dobra, pogotovu u tranzicionim vremenima; da li bi održivim razvojem smanjio razlike između Sjevera i Juga, između bogatih i siromašnih, između sela i grada; da li bi prostor Crne Gore bio više naš, ili bi strane institucije i stranci imali veći ili manji udio; da li bi za razvoj Crne Gore koristili prvenstveno profit ostvaren u njoj, umjesto što ga izvozimo, ili bi se oslanjali na skupe strane kredite; da li bi bolje zaštitio prostor i spomenike kulture,

unaprijedio i zaštitio arhitektonsko stvaralaštvo i arhitekturu povećavajući njenu upotrebnu, a ne tržišnu vrijednost.

Ranko nije više među nama, ali jeste njegovo djelo, pisano, projektovano i crtano. Zainteresovani i posvećeni, u njemu će naći mnoge odgovore.

Ranko je svoju životnu spiralu zamijenio krugom, koji je zatvorio u Crnoj Gori, Gornjim Martinićima, martinićkom groblju u sjenci Kule Radovića, ispred koje lebdi Rankov stih:

„Da je tu sad sa mnom moj otac
Opet bismo gledali sumrak
Preko zelenih livada.”

LITERATURA

- [1] Bogdanović, Bogdan (1986): *Krug na četiri ćoška*. Beograd: Nolit.
- [2] Heler, Agneš (1981): *Vrednosti i potrebe*. Beograd: Nolit.
- [3] Kopp, Anatole (1975): *Changer la vie, changer la ville*. Paris, France: U. G. E. (Vilollet le Duc).
- [4] Radović, Ranko (2005): „Soba kuma Saveljića”, „Arhitektura — velika memorija našeg smisla” i „Radni i pripremni materijal” u *Novi vrt i stari kavez*. Novi Sad: Stylos.

Mileta BOJOVIĆ

ARCHITECT RANKO RADOVIĆ AND MONTENEGRO

Summary

This paper is directed towards Ranko Radović's relationship with natural and built space, which he formed in Montenegro, in the village Martinići, his father's birth place. On this very relationship, as an architect, doctor of science, and professor of contemporary architecture, he founded his concepts of spatial planning and architecture, that were highly inapplicable in the context of consumer society, further intensified by thirty years long transition from self-managing socialism to liberal capitalism. The programme that he offered to Montenegro, as the minister of spatial planning, was grounded in constitutional commitments — realization of an ecological state and sustainable development. Long-term „negative selection of the human factor” and the change of the system of values have made that programme „unreal”.

Key words: roots, Martinići, space, ecological state, sustainable development, cultural needs, human factor, negative selection, consumer society, consumption of space

